

MİLLİYETÇİLİK ÜZERİNE: BİR LİTERATÜR TARAMASI

ON NATIONALISM: A LITERATURE REVIEW

Senem SÖNMEZ SELÇUK^a

ÖZET

Milliyetçilik insanlık kadar eski midir, yoksa modern çağa ait bir olgu mudur? Konu ile ilgili literatür çok farklı görüş ve yaklaşımlar içermektedir. Bu çalışma, milliyetçilik üzerine farklı yaklaşımları ve bu farklı yaklaşımları benimsemiş olan belli başlı düşünürleri ele almayı ve bir literatür taraması yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: millet, milliyetçilik, ilkçi yaklaşım, modernist yaklaşım, etno-sembolcü yaklaşım.

ABSTRACT

Is nationalism as old as humanity, or is it a phenomenon of the modern age? The literature about the issue includes very different opinions and approaches. This study aims to consider different approaches on nationalism and the ideas of the main thinkers, and so to make a literature review.

Key Words: nation, nationalism, primordialist approach, modernist approach, ethno-symbolist approach

^a Dr., Yaşar Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Öğretim Görevlisi

Giriş

Milletler ve milliyetçiliğin, gerek ne olduğu, gerekse ne zaman ve nerede ortaya çıktığı henüz üzerinde uzlaşılabilmiş bir konu değildir; literatür çok farklı görüş ve tartışmaları barındırmaktadır. Milliyetçilik olgusunun ortaya çıkışına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar ilkçi (*primordialist*), modernist ve ethno-sembolcü yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir (Özkırmı, 2008).

İlkçi yaklaşıma (primordialism) dayalı milliyetçilik kuramlarını, etnik gruplarla ilgili çalışmalardan bağımsız ele almak mümkün değildir, çünkü yaklaşım ilk olarak etnik kimliği ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğini inceleyen çalışmalarda şekillenmiştir (Özkırmı, 2008: 83). *Modernist yaklaşımı* benimseyen çalışmaların¹ ortak noktası, milletler ve milliyetçiliğin modern çağa, yani son birkaç yüzyıla, ait yapılar olduğu görüşüdür. Modernist bakış açısına göre, milletler ve milliyetçilik oldukça yeni bir fenomendir; milliyetçi fikirlerin, motif ve sembollerin ilk olarak ortaya çıktığı yer, 17. yüzyıl sonu – 18. yüzyıl başları Batı Avrupası'dır (Smith, 2004: 137) ve milliyetçilik endüstrileşme, kapitalizm, merkezi devletlerin kurulması, bürokrasi, kentleşme, kitle iletişimi ve laikleşme gibi devrimci modern güçlerin ürünüdür (Smith, 2002: 34). Milliyetçilik, endüstrileşmenin ve sosyo-ekonomik modernitenin süreçlerinden bağımsız düşünülemez, çünkü eski çağlarda milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar bulunmamaktadır. Modern çağda oluşan bu koşullar milliyetçiliği, milliyetçilik de milletleri yaratmıştır.

Etno-sembolcü (ethno-symbolist) yaklaşım, Conversi tarafından, milletlerin yoktan var edilemeyeceğini, milli kimliklerin geçmişten kalan mitler, değerler ve sembollerin etkisi altında şekillendiklerini savunan yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Aktaran, Özkırmı, 2008: 209). Milliyetçilik çözümlerinde etnik geçmişe ağırlık veren kuramcılardan oluşan etno-sembolcü yaklaşım, modernizmin hegemonyasına bir tepki olarak doğmuş ve temel savlarını modernizm eleştirisinden yola çıkarak geliştirmiştir. İlkliği reddeden, modernist açıklamaları ise yetersiz bulan John Armstrong, Anthony D. Smith ve John Hutchinson gibi düşünürler, bu iki yaklaşımdan hareketle bir senteze ulaşmaya çalışmaktadır (Özkırmı, 2008: 209). Milliyetçilik çözümlerini büyük ölçüde benzerlik gösteren etno-sembolcü düşünürlere göre, milletlerin gelişim süreci, etnik geçmişleri de göz önünde bulundurularak, geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır. Çünkü bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır ve etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenmektedir. Etnik kimlikler; göçler, istilalar ve etnik gruplar arası evliliklere rağmen, özlerini yüzyıllar boyu koruyabilecek kadar dayanıklıdır. Milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek ilkçilerden ayrılan etno-sembolcü düşünürler, geçmişten gelen mitler, semboller ve törelerin bugünün milliyetçiliklerinin içeriğini belirlediğini ifade etmektedirler.

Milliyetçilik üzerine bir literatür taraması yapmayı hedefleyen bu çalışmada öncelikle primordialistlerin görüşlerine yer verilecek; sonrasında ise milletler ve milliyetçilik konuları üzerindeki çalışmaları ile literatüre katkı sağlayan düşünürler arasında yer alan Karl Deutsch, Tom Nairn, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson, John Armstrong ve Anthony Smith, bu çalışmanın sınırlılıkları dâhilinde incelenecektir.

Primordiyalistler ve “Etnik Bağların Gücü”

Primordiyal (ilkçi) yaklaşım, etnisiteyi doğuştan edinilen, doğduğu yerden ve akrabalık ilişkileri, din, dil, gelenek gibi sosyal pratiklerden kaynaklanan, doğal ve değiştirilemez bir bağlılık duygusu ve bundan doğan sosyal dayanışma olarak görmektedir. Primordiyalistler, bu durumun aynı özelliklere sahip bireylerin kolayca yakınlık kurmasına zemin oluşturarak etnik grupların doğmasına neden olduğunu söylerler (Smith, 1986: 7-10).

Primordial bağlılıkların tanımı Clifford Geertz tarafından yapılmıştır. Geertz'e göre primordial bağlılıklar; temelde birinci dereceden yakınlık ve akraba bağlantıları, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmuş olmak, belirli bir dili ve hatta bir dilin diyalektini konuşmak ve belirli sosyal uygulamaları takip etmekten kaynaklanan sosyal varoluşun “verilerinden –veya daha doğrusu kültür bu tür konularda kaçınılmaz olarak işin içine girdiği için doğruluğu kabul edilmiş “veriler”den– kaynaklanan bağlılıklar şeklinde tanımlanmıştır (Geertz, 1994: 30).

¹ Karl Deutsch, Tom Nairn, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson gibi düşünürler modernist yaklaşımın öncülleri olarak kabul edilmektedir.

Benzer yaklaşımları nitelemek için kullanılan genel bir terim olan ilkçilik, esasen bütünüyle türdeş bir kategoriye belirlememektedir. İlkçi açıklamaları benimseyen araştırmacılar içinde üç farklı bakış açısı ayırt edilebilir: 'doğalcı', 'eskilci', 'biyolojik' ve 'kültürel'.²

Doğalcı olarak tanımlanabilecek birinci bakış açısı, ilkçiliğin en aşırı versiyonu sayılabilir. Bu görüş, etnik kimliği konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal kabul etmektedir. Kişiler, nasıl bir aileye doğuyorsa, aynı şekilde bir etnik topluluğa da doğarlar. Yani insanların farklı etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir gereğidir ve bu gruplar kendilerinden olmayana dışlama eğilimi taşımaktadırlar. Yaklaşım milletler ve etnik gruplar arasında bir ayırım yapmayarak, milliyetçiliği her dönemde insanlığın temel niteliği kabul etmektedir (Smith, 2002: 29; Özkırmı, 2008: 85).

İlkçiliğin aşırı versiyonu içinde, ilki kadar radikal olmayan bir diğer yaklaşım, Smith tarafından '*eskilcilik - kadimcilik*' (*perennialism*) olarak adlandırılmıştır. Doğalcılardan farklı olarak eskilciler, milletleri doğal ya da organik olarak görmezler. Eskilcilere göre, ortak bir kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanların oluşturduğu topluluk olarak milletler uzun zamandan beri var olan çok eski ve daimi bir olgudur; yüzyıllardan beri var olan bir birlikteliğin günümüzdeki uzantısıdır. Burada Smith'in asıl vurgusu devamlılık (*continuity*) üzerindedir (Smith, 2001: 49, 50). Bu görüşe göre milliyetçiliğin olmadığı bir çağ yoktur ve milliyetçiliğin ilk örnekleri antik çağlara, Eski Mısır'a ve Sümerler'e kadar geri götürülebilir (Smith, 2002: 339). Eskilci görüşe göre, etnik topluluklar modernleşme ile siyasal nitelik kazanıp millet şeklini almışlardır; milliyetçilik de söz konusu millet anlayışının ideolojisidir (Altuntaş, 2004/05: 176).

İlkçilik içinde, *biyolojik* olarak adlandırılacak ikinci yaklaşım, etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde aramaktadır. Bu yaklaşıma kaynaklık eden sosyo-biyolojik kuramların temelinde, 'üreme' kavramı ve insanları öncelikli olarak üreme eyleminde başarıya ulaşma güdüsünün yönlendirdiği anlayışı yatmaktadır (Özkırmı, 2008: 90). Sosyo-biyolojik yaklaşımın milliyetçilik literatüründe önde gelen temsilcilerinden Peter van der Berghe'ye göre, insan ilişkilerine egemen olan temel güdü, hısım/akraba olanın seçilmesidir (*kin selection*). Üreme eyleminde 'hısım/akraba' olanı seçmek, insanların genlerine işlemiş bir mekanizmadır. İnsanlar, üremede başarılı olma arzusu ile, kendileri ile kan bağı olan kişilere yönelmekte ve onlarla eşleşmeye çalışmaktadırlar. Kendilerine yakın olanı ise, kültürel benzerlikler aracılığı ile tespit etmektedirler. Bu noktada kültürel grup, geniş bir 'hısımlık/akrabalık network'ü olarak kabul görmekte ve din, dil, renk vb. kültürel semboller de biyolojik benzerliğin işareti olarak kullanılmaktadır (Aktaran, Smith, 2001: 52). Van der Berghe, herkesin kendi ailesinin devamı olarak gördüğü etnik grubunu, kendi yetenekleri ve kapasitelerini geliştirmek için daima kayırdığını ispatlama çabası içindedir. Ona göre, etnisite ideolojisinin içeriden evlenmeyi desteklemesinin nedeni de budur (Aktaran, Jaffrelot, 2010: 72).

Kültürel ilkçilik ise daha çok Clifford Geertz ve Edward Shills'in çalışmalarıyla bağdaştırılmaktadır. Her iki düşünür de birincil bağlılıkların endüstriyel toplumlarda bile, seküler ve sivil bağların yanında devam ettiğini göstermektedir. Verili (*given*) olan birincil bağlılıklar, her şeyden önce var olan, hiçbir şeyden türemeyen, toplumsal ilişkilerden bağımsız duygu ve heyecanlardır; çözümlenemezler ama çok güçlü ve bağlayıcıdır. Bir topluluğun üyesi olan birey zorunlu olarak, o topluluğa ve topluluğun alışkanlıklarına karşı bir bağlılık duymaktadır (Smith, 2001: 53; Smith, 2002: 30). Yaklaşımın kültürel ilkçilik olarak adlandırılmasının temel nedeni, etnik bağlılıklarda *inancı* ön plana çıkarmasıdır. Bireyleri etnik topluluğa ya da (din, dil, ortak geçmiş gibi) milleti oluşturan öğelere bağlayan temel bağ, bu öğelerin ilk olma niteliği taşıdığına ve her şeyden önce var olduğuna duyulan inançtır (Özkırmı, 2008: 94).

İlkçi yaklaşımı savunan tüm araştırmacıları birleştiren nokta, etnik kimliklerin ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin 'verili' (*given*) olduğu ve nesilden nesile fazla değişikliğe uğramadan aktarıldığı düşüncesidir. Ancak doğuştan gelen ve toplumsal ilişkilerden bağımsız gelişen etnik bağlılıkların varlığı görüşünün pek de doğru olmadığı, günümüzde sayısı giderek artan etnisite çalışmaları ile ortaya konmaktadır (Özkırmı, 2008: 94). İlkçi yaklaşıma yöneltilen bir başka eleştiri de, ilkçilerin etnik kimliği diğer kimliklerin önüne koyma eğilimine yöneliktir. Smith'in belirttiği gibi, insanlar birden fazla kimliğe sahiptir; aile, yöre, sınıf, din ve toplumsal cinsiyetle ilgili olanlar bunlardan birkaçıdır. Bu kimlikler kimi zaman örtüşür, kimi zaman ise çatışır. Dolayısıyla Smith'e göre farklı zamanlarda farklı kimlikler, birey için önem kazanmaktadır (Smith, 2004: 4).

² Bu sınıflandırma, Özkırmı (2008: 84-94) tarafından, büyük ölçüde Anthony Smith'in yakın tarihli çalışmalarından esinlenerek yapılmaktadır.

Karl Deutsch ve “Ulus İnşası”

Modernist yaklaşım öncülerinden olan *Karl Deutsch*, istatistiksel verilere öncelik tanıyarak ve modernleşmeye yoğunlaşarak milliyetçiliğe dair açıklayıcı bir model kurma amacındadır. Ancak Deutsch için önemli olan, 16. yüzyılın modernliğinden ziyade endüstri çağının teknolojik devrimleri ile birlikte anılan modernliktir (Aktaran, Jaffrelot, 2010: 30).

Millet kurmayı toplumsal-demografik süreçlere bağlayan Deutsch; kentleşme, artan toplumsal hareketlilik ve okuma oranları, kitlesel iletişimin yaygınlaşması gibi etkenlerin milletlerin kurulmasını kolaylaştırdığını ileri sürmektedir. Deutsch’un yaklaşımında, –topluma yeni bakış açıları sunma ve bireyleri ortak ideallere inandırma görevi ile– kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir (Aktaran, Smith, 2004b: 83).

Deutsch’un analizi aslen, geleneksel toplum ile sanayi toplumu arasındaki zıtlığa ve birinden diğere geçişin daha kuvvetli bir “toplumsal hareketlilik” yaratacağı fikrine dayanmaktadır. Deutsch’a göre modernleşme, kaçınılmaz şekilde etnik özgüllüklerin yok oluşuna ve azınlık grupların baskın grup bünyesinde eritilmesine yol açmalıdır (Jaffrelot, 2010: 31). Deutsch, ulus inşa (*nation building*) sürecinin izlediği aşamaları şu şekilde belirtmektedir:

“Ortak ulusal devlet içindeki siyasal mozaığe karşı gizli veya açık direnç; yönetimin nizamını pasif şekilde kabul edecek şekilde asgari düzeyde bütünleşme; ortak devlete bol bol aktif destek verirken, etnik veya kültürel grubun bütünlüğünü ve farklılığını korumaya dayanan daha derin bir siyasal bütünleşme; son olarak, müşterek bir dil ve kültür içindeki bütün grupların asimilasyonu yoluyla bütünleşmiş ulusal cemaat ile siyasal mozaığın birbiriyle örtüşmesi – işte kavimlerden ulusa geçişin belli başlı merhaleleri bu şekilde sıralansa gerektir.” (Aktaran, Jaffrelot, 2010: 31, 32).

Tom Nairn ve “Dengesiz Kalkınma”

Tom Nairn milletleri ve milliyetçiliği toplumların gelişim sürecinde zorunlu bir aşama olarak gören görüşü eleştirerek, milliyetçiliğin köklerinin toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın genel tarihsel gelişim sürecinde aranması gerektiğini dile getirmektedir (Aktaran, Özkırmı, 2008: 111). Nairn’e göre milliyetçilik, Fransız ve Sanayi devrimlerinden bugüne uzanan dönemde, dünyaya egemen olan politik ekonominin bazı nitelikleri tarafından belirlenmektedir (Nairn, 1981: 320).

Milliyetçilik, kapitalizmin dünyayı hızla etkisi altına almasının tarihsel-toplumsal bedelidir. Milliyetçiliği doğuran kapitalist ekonominin, 18. yüzyıldan bu yana eşit olmayan, ‘dengesiz kalkınma’sıdır. Bu ‘dengesiz kalkınma’ (*uneven development*), sanayileşmiş merkez (*core*) ülkelerin, geri kalmış çevre (*periphery*) ülkeler üstünde üstünlük kurmasıyla sonuçlanmıştır. Geri kalmış ülkelerdeki seçkinler, halklarının kalkınma beklentisini karşılayabilmek için, işleri kendi üstlerine almışlardır ve milliyetçilik de bu sürecin itici gücü olmuştur (Nairn, 1981: 325). Gelişmiş ülkelerin yarattığı baskı geri kalmış toplumlarda tepki olarak milliyetçiliği doğururken; uzun vadede, milliyetçilik dünya siyasetinin yeni normu haline gelince, süreç diyalektik olarak gelişmiş ülkeleri de etkisi altına almaktadır (1981: 326).

Nairn, milliyetçiliği iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmanın doğru olmadığını ifade etmektedir. Her milliyetçilik bağrında iyilik ve kötülük tohumlarını birlikte taşımaktadır; çünkü hem ilerlilik, hem gericilik milliyetçiliğin genetik yapısına işlenmiştir. Bu nedenle Nairn, milliyetçiliği iki yüzü olan eski Roma tanrısı *Janus*’a benzettir (Nairn, 1981: 317-351; 1997: 71-73). Bir yüzü ileriye, diğer yüzü geriye bakan *Janus*’un heykeli, geçmiş yüzyıllarda şatoların giriş kapılarını süslemekteydi. Milliyetçilik de modern çağın giriş kapısında durmakta ve bu kapıdan geçmeye, ilerlemeye çalışan insanoğlunu, umutsuzca geçmişe bakmak zorunda bırakmaktadır (Özkırmı, 2008: 114).

Eric Hobsbawm ve “İcat Edilen Gelenekler”

Modernistlere göre, modernleşme sürecinin yol açtığı çatışmalar ile milliyetçi duyguların uyanışı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Esasen, “modern milletin ve onunla bağlantılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir.” (Hobsbawm, 2006: 29). Modernleşme ekolünün izlerini taşıyan yaklaşımlara, ‘milletin inşa’sı sürecine odaklanan çalışmalarda rastlanmaktadır.

Hobsbawm milletlerin belirli, tarihsel açıdan fazla uzak olmayan bir döneme ait olduğunu öne sürmektedir. Milletlerden ancak 'modern toprağa bağlı devletler' (ulus-devlet) ortaya çıktıktan sonra söz edilebilir (*Hobsbawm*, 2006: 24). Gellner da, ne şehir devletlerinde, ne feodal yapılarda, ne de imparatorluklarda milliyetçiliğin izine rastlandığını vurgulamaktadır. Modern dünyada sosyolojik bir gereklilik haline gelen milliyetçilik, "önceden var olan kültürleri alır ve onları millete dönüştürür; bazen milletleri icat eder, çoğu zaman da var olan kültürleri çarpıtır" (Gellner, 2008: 49). Kısacası milletler, devletleri ve milliyetçiliği değil; milliyetçilik milletleri yaratmıştır (*Hobsbawm*, 2006: 24).³

Millet, yalnızca toprağa bağlı bir devletin ürünü değildir, ancak teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir evresinde ortaya çıkabilir. Örneğin, konuşulan ya da yazılan standart milli diller, matbaa keşfedilmeden, okur-yazarlık ve eğitim kitleselleşmeden gelişemezdi. Bu nedenle millet, yukarıdan inşa edilen, ama sıradan insanların umutları, gereksinimleri, özlem ve çıkarları temelinde analiz edilmesi gereken iki yönlü bir olgudur (*Hobsbawm*, 2006: 24, 25).

Hobsbawm, toplumun, hızlı endüstriyel değişim nedeniyle karşılaştığı parçalanma tehdidi karşısında bütünlüğünü güvence altına alabilmek için "ulusal topluluk"ların *icat edildiğini* belirtmektedir. Çünkü hızlı toplumsal hareketlilik çağlarında, insanların en önemli ihtiyacı bir topluluğa, hiyerarşiye ya da inanç sistemine ait olduklarını hissetmektir. Böyle istikrar bozucu durumlarda, bir gelenek ya da kabul gören geçmişle devamlılık örtüsü ile, özellikle de ulusal bir örtü ile, toplumsal değişimin radikalliğini maskeleyen ihtiyacı da doğmaktadır. Yönetici sınıf da, ancak bu şekilde, mevcut sınıfsal düzeni altüst etmekle tehdit eden hızlı endüstrileşme ve politik hareketliliğin tehlikeli ve yerinden edici süreçleri üzerinde yeniden kontrol sağlayabilecektir (Aktaran, Smith, 2004b: 85, 86).

Hobsbawm'a göre milliyetçilik, 'icat'ını (yani icat ettiği milleti) meşrulaştırmak için sadece tarihi kullanmakla kalmaz; milliyetçiliğin içeriğinin çoğu ulus devlet, ulusal semboller gibi *icat edilmiş geleneklere* (*invented traditions*) dayanır (Aktaran, Smith, 2004b: 85). Milleti ve milli kimliği yaratma sürecinde, millet için ortak bir tarih, mitler, destanlar ve kahramanlar yaratılır. Temelde bir ideoloji olan milliyetçilik, milleti inşa sürecinde, zorunlu olarak, tarihsel olayların yarattığı gerçeklerden farklı, kimi zaman kahramanlıklara, kimi zaman da üstünlüklere dayalı bir tarih kurgular ve yaratır. O halde "milliyetçilik, açıkça öyle olmadığı bilinen bir şeye sıkı sıkıya bağlanmayı gerektirir. Renan'ın dediği gibi, '*Tarihi yanlış yazmak bir millet olmanın parçasıdır*.'" (*Hobsbawm*, 2006: 27). *Hobsbawm*'ın tarihin ideolojik amaçlar doğrultusunda bir araç olarak kullanılması konusunda yaptığı benzetme ilginçtir: "Nasıl ki haşhaş eroinin müptelalarının hammaddesiyse, tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir. Geçmiş, bu ideolojilerin asli öğelerinden birisi belki de *asli* öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her an için yeniden icat edilebilir." (*Hobsbawm*, 1999: 9).

Hobsbawm'a göre, günümüzde "milliyetçilik ne kadar kaçınılmaz olursa olsun, artık Fransız Devrimi ile İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen emperyalist sömürgeciliğin sona erdiği arası çağdaki gücüne sahip değildir." (*Hobsbawm*, 2006: 201). Yaşanan aidiyet açlığı ve "kimlik politikaları", "milletler ile milliyetçiliğin üçüncü bin yıla hazırlanan karşı konulmaz bir güç olduğu yanılması yaratırlar." (2006: 210). Bu yüzden de, "milletler ve milliyetçilik olduğundan daha etkili ve daha yaygın görünmektedir" (2006: 211).

Hobsbawm ve daha birçok düşünürü göre, yaklaşık 190 devlet içinde herhalde en fazla bir düzine devletin kendi yurttaşlarının gerçek anlamda tek bir dinsel ya da etnik grup duygusuyla özdeşleştiklerini iddia edebileceği günümüz dünyasında, homojenliğin sağlanmasını öngören milliyetçilik, yalnızca *istenilmeyen bir şey* olarak kalmamakta, aynı zamanda büyük ölçüde *kendi kendini yok eden* bir niteliğe bürünmektedir (*Hobsbawm*, 2006: 220, 221).

Ernest Gellner ve "Yüksek Kültürler"

Gellner da milliyetçiliğin, ulusların öz bilinçlerine uyanma süreci değil; *bir icat* olduğunu belirtir. *Gellner*'a göre, milliyetçilik, önceden var olan kültürel toplulukları milletlere dönüştürerek "*olmadık yerde millet icat eder*" ve genellikle de söz konusu süreçte, o milleti farklı kılan bazı emarelere ihtiyaç duyar (*Gellner*, 2007:

³ Polonya'nın kurtarıcısı olan Albay Pilsudski bu düşünceyi, "*Devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir.*" sözleri ile ifade ederken; Massimo d'Azeglio ise yeni birliğini sağlayan İtalya krallığı parlamentosunun 1860 yılındaki ilk oturumunda şu ünlü sözlerini dile getirmiştir: "*İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.*" (Aktaran, *Hobsbawm*, 2006: 62).

24). Gellner, Hobsbawm ve daha birçok düşünür, “millet”i ne asli, ne de değişmez bir unsur olarak görmekte ve milletlerin “milliyetçilik” ideolojisi tarafından, teknolojik ve ekonomik gelişmenin belli bir aşamasında icat edilen bir olgu olduğunu belirtmektedirler (Gellner, 2008: 1; Hobsbawm, 2006: 24). Bu düşünceye göre milletler devletleri ve milliyetleri yaratmaz; doğru olan bunun tam tersidir.

Modern felsefenin tümünün temel konusunun *endüstrileşme* olduğunu belirten Gellner (Aktaran, Nairn, 1997: 1), “milliyetçiliği, toprağa dayalı topluluklardan endüstriyel topluluklara geçişin doğasına içkin kuvvetlerin oynadığı bir oyun” olarak görmeye meyilli olanların bulunduğunu belirtmektedir (Gellner, 2007: 57). Endüstrileşme öncesi dünya, kültürel farklılıklar ile çok sayıda etnisiteden oluşan yığınlardı; modern durum ise politik ve etnik sınırların denk olmayışına karşı tepkili bir milliyetçilik olgusuna işaret etmektedir. Endüstrileşme öncesi toplumlarda, çoğu birbiri ile çakışan kültürel farklılıklar zenginliği, bir bütün olarak politik sarsıntılara yol açmamakta; tam tersine var olan toplumsal ve politik yapıyı desteklemektedir. “Dilsel, gastronomisel (yemek yeme ve pişirmeye ilişkin), ritüel ve doktriner farklılıklar çok yaygındır. İnsanlar kimliklerini sosyal durumlarının bu özgülüğü ile ifade ederler.” (2007: 59). Örtüşen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşmekte ve milliyetçiliği doğurmaktadır. Buna karşılık, endüstriyel üretimin şartları altında standartlaşan üretici faaliyetler, içsel olarak homojen olan ve dışarıyla ilgili farklılaşan hem kültürel hem de politik birimleri ortaya çıkarmaktadır (2007: 69).

Endüstrileşme öncesi toplumlar karmaşık ve oldukça dengeli yapılara, doğuştan belirlenen toplumsal statülere ve kanbağı ile belirlenen rol sistemlerine sahiptiler. Endüstrileşmiş toplumlarda ise ekonomik büyümenin elde edilebilmesi için gereken mesleki hareketliliğin bir sonucu olarak, kanbağı önemini kaybetmiştir (Gellner, 2007: 72). Modern toplum akışkan bir yapıya sahiptir; roller herkese açık hale gelmiş, toplumsal devrim ve sınıflar arası geçişler artmıştır. Bu koşullarda iletişim ortamına bağlı olmaktan çıkıp yaygınlaşmalı ve herkes belirli bir dili konuşabilmelidir. Önceki dönemlerin aileye dayalı eğitiminden farklı olarak, sanayi toplumlarında daha türdeş ve standartlaşmış bir eğitim sisteminin ön plana geçmesinin amacı tam olarak da budur. Bireyi birey yapan, yani ona kimliğini veren eğitimidir.

Modern çağda, artık kültür kendi başına önem taşımaktadır; tüm topluma egemendir ve o toplumu tanımlamaktadır. Modern insan bir krala, toprağa ya da inanca değil; bir kültüre sadakat beslemektedir (Gellner, 2008: 38). Endüstrileşmenin doğal sonuçlarından biri olan kültürel türdeşlik, uyulması gereken bir norm haline gelmiştir. Bu evrede, milletler ve milliyetçiliğe gereksinim duyulmaktadır. Milliyetçilik, özünde bir *yüksek kültür*ün daha önce pek çok alt kültüre sahip olan bir topluma empoze edilmesidir ve bu toplumu bir arada tutan herkesin paylaştığı bir yüksek kültürdür (2008: 59).

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların önemli bir özelliği, etnik duyguların belirginliğidir. Ancak endüstrileşme ile birlikte, milliyetçiliğin solup gideceğini kaçınılmaz gören Gellner’in ifadesiyle; “ne kadar çok endüstrileşme, o kadar az milliyetçilik” (Gellner, 2007: 62). Endüstrileşme, ifadesini ve meşruluğunu kültürel farklılıktan alan toplumsal ayrışmayı yok etmektedir. Marx ve Engels, kapitalizmin emeği, sahibinin kimliğine ve sosyal durumuna hiçbir referans olmaksızın, sadece arz ve talep koşullarıyla alınıp satılan bir mala dönüştürdüğü gerçeğine vurgu yaparlar. Emeğin, bu emeği icra eden kişinin toplumsal kimliğinden tamamen koparılması, Marksizmin ‘yabancılaşma’ nosyonunun da önemli bir ögesidir (2007: 60).

“Endüstriyel toplumun iş koşulları, kültürel farklılıkları yaşatan ve barındıran sosyal yapıları çözmekte ve erozyona uğratmaktadır. Kültürel farklılıklar, endüstriyel üretimin buldozeri tarafından dümdüz edilecektir.” (Gellner, 2007: 61). Etnisite, birbiriyle çakışan ve birbirini harekete geçiren kültürel farklılıklardan ibarettir. Öyle ki bu farklılıklar, onlara sahip olan bizlerin kültürümüzü ayırt etmemizi ve başka farklılıklara sahip olanlara, yani rakip kültürlerle karşı olmamızı sağlar. Kendisini görünür kılan ve özünü teşkil eden bu kültürel farklılıklar silindikçe, etnisite de kuruyup gidecektir. Gellner’in ifadesi ile “milliyetçiliğin solup gitmesi kaçınılmaz”dır (2007: 62).

Benedict Anderson ve “Hayali Cemaatler”

Milliyetçiliğin, liberalizm ve faşizm gibi olgulardan ziyade, akrabalık ve din gibi olgularla düşünülmesi gerektiğine değinen Anderson, milletleri “*hayal edilmiş cemaatler*” olarak tanımlamaktadır (Anderson, 2009: 20). Ancak Anderson, Gellner’in “olmadık yerde millet icat etme” (Gellner, 2007: 24) formülasyonunu, “icat”ı hayal ve yaratımla birlikte değil, uydurma ve sahtekârlıkla birlikte düşünmesi nedeniyle eleştirmektedir (Anderson, 2009: 21). Çünkü Anderson’a göre, yüz yüze temasın geçerli olduğu ilkel köyler dışındaki bütün

cemaatler hayal edilmiştir. Topluluklar birbirlerinden sahte ya da gerçek oluşlarıyla değil, hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalıdır (2009: 21).

Anderson'a göre millet; "hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." (Anderson, 2009: 20). *Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük milletin üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla hiçbir zaman tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir; ancak yine de her üyenin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir. Millet *sınırlı* olarak hayal edilmektedir; çünkü en büyük milletin bile belirli, ötesinde başka milletlerin yaşadığı sınırları bulunmaktadır. Millet *egemen* olarak hayal edilmektedir; çünkü kavram, Aydınlanma felsefesi ve devrimlerin, güçlerini Tanrı'dan alan hiyerarşik hanedanlıkların meşruiyetini yerle bir ettiği bir çağda doğmuştur. Bu nedenle özgürlük hayalleri kuran milletler, Tanrı'ya bağlı olacaklarsa bile, bunun doğrudan, aracasız bir bağlılık olmasını yeğlemişlerdir. Son olarak millet bir topluluk, bir *cemaat* olarak hayal edilmektedir; çünkü fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne boyutta olursa olsun, millet daima derin ve yatay bir yoldaşlık, kardeşlik olarak tasarlanmaktadır. İnsanların milletleri uğruna her türlü fedakârlıkta bulunmalarını, hatta canlarını vermelerini sağlayan da işte bu yoldaşlık/kardeşlik duygusudur (2009: 20-22).

Anderson, milliyetçiliğin bilinçli olarak benimsenen siyasal ideolojilerle değil, kendisinden önce gelen geniş kültürel sistemlerle ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu anlamda en önemli iki kültürel sistem din ve hanedanlıktır (Anderson, 2009: 26). On altıncı yüzyıla kadar dünyaya egemen olan bu iki sistem, on yedinci yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştır. Milletin ihtiyaç duyduğu tarihsel ve coğrafi yeri sağlayan, işte bu gerilemedir. "Aydınlanma çağı, dünyevi akılcılık çağı, beraberinde, kendi modern karanlığını da" getirmiştir. (2009: 25).

Toplumların, ilahi bir bağış/buyruktan ötürü hükmeden kralların altında ve etrafında örgütlendiği inancının sarsılmasının yanı sıra, dinsel iktidar da giderek güç kaybetmektedir. "(...) Batı Avrupa'da on sekizinci yüzyıl, yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının da günbatımıdır." (Anderson, 2009: 25). Deniz aşırı keşifler ve kutsal dil olan Latince'nin önemini yitirmeye başlaması ile dini topluluklar önemlerini yitirmişlerdir (2009: 30-33). Dinin önemini yitirmesinin anlamı çok büyüktür; çünkü geleneksel dinler aşılama çabaları kader anlayışı ile hayatın rastlantısallığını açıklamakta ve ölümden sonra yaşam vaatleriyle de insanlığın ölüm korkusuna çözüm sunmaktaydı. Dinin önemini yitirmesi ile, ölümlülüğü sürekliliğe çevirecek, rastlantıya anlam katacak başka bir çözüme gereksinim duyulmaktaydı. Hiçbir şey bu amaca millettten daha uygun değildi, çünkü milletler ezeli bir geçmişten gelmekte ve sonsuz bir geleceğe doğru ilerlemekteydi. Anderson'un ifadesi ile: "Milliyetçiliğin büyüü, rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir." (2009: 25).

Anderson, dini toplulukların ve krallıkların gerilemesinin ardında yatan asıl gelişmenin, zaman anlayışında yaşanan bir devrim olduğunu iddia etmektedir. Bu devrim, dünyayı algılama biçimlerini temelinden değiştirmiş ve milletin hayal edilebilmesini mümkün kılmıştır. Değişim, Ortaçağ'ın "*eşzamanlılık*" kavramıyla özetlenebilecek zaman anlayışında yaşanmıştır. Ortaçağ'da hâkim olan anlayışa göre, olaylar eşzamanlı olarak yaşanmaktadır; geçmiş, bugün ve gelecek yoktur. Her şey ilahi güç tarafından önceden belirlenmiştir. Gelecek, geçmişte söylenenlerin gerçekleşmesinden ibarettir ve bu ikisi arasında nedensel ya da zamansal bir ilişki bulunmamaktadır. Zamanın, geçmişle bugünün birbirlerinden radikal bir şekilde ayrıştığı sonsuz bir neden-sonuç zinciri olarak kavranması, Ortaçağ Hıristiyan zihniyetine tamamen yabancısıdır. Anderson, "Ortaçağ'ın zaman-boyunca-eşzamanlılık kavrayışının" yerini, "homojen ve içi boş zaman" düşüncesinin aldığını belirtmektedir. Anderson'un Walter Benjamin'den aldığı bu terim, geçmiş-bugün-gelecek ayrımının olduğu, saat ve takvimle ölçülebilen zaman anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayışa göre, tarih içinde yolculuk eden, geçmişten gelecek geleceğe uzanan bir topluluk hayal etmek mümkündür. Anderson bu dönüşümün hayali bir cemaat olan milletin doğuşu için çok önemli olduğunu belirtmektedir (Anderson, 2009: 37-39).

Anderson, dinin ve krallıkların eski önemini yitirmesi ile zaman anlayışındaki değişimin, milliyetçiliğin içinde doğacağı kültürel ortamı hazırladığını ifade etmektedir. Ancak, milliyetçiliğin oluşumuna büyük katkıda bulunacak bir gelişimin daha bu tabloya eklenmesi gerekir. Anderson'a göre bu gelişim, kapitalizmin yayıncılık sektörüne girmesidir. Avrupa'da 1500-1550 yılları arasında yayıncılık, herhangi bir zamanda olduğundan daha fazla, zengin kapitalistlerin denetimi altında olan büyük bir sanayi idi. Dolayısıyla, öncelikli kaygısı kâr etmek olan kitap satıcıları, mümkün olduğu kadar geniş kitlelere ulaşabilecek yapıtlar aramaktaydılar (Anderson, 2009: 53). Kutsal diller olan Latince, Yunanca ve İbranice'nin üstünlüklerini yitirmeye başlamasıyla birlikte, Hıristiyanlık öncesi halk dilleri canlanmıştır. Böylece yayıncılar daha fazla kâr için gereksinim duydukları daha geniş okuyucu kitesine ulaşabilmek amacıyla halk dillerinde kitaplar basmaya başlamışlardır. Anderson, kitabın

“modern tarzda kitlesel ölçekte üretilen ilk sanayi ürünü” olduğunu belirtmektedir (2009: 49). Kapitalizm ve yayın teknolojisinin, insanların dilsel çeşitliliğine olan mahkûmiyeti ile birleşmesi, yeni bir topluluk biçiminin hayal edilmesini mümkün kılmış ve modern milletlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (2009: 62).

John Armstrong ve “Tarihsel Bakış Açısı”

John Armstrong, modern çağ öncesi İslam ve Hıristiyan uygarlıklarında etnik kimlik oluşumunu incelediği “*Nations Before Nationalism*” adlı eserinde, milletlerin gelişim sürecini, antik çağlara dek uzanan geniş bir zaman dilimi içinde ele almayı hedeflemektedir. Armstrong’a göre günümüz milliyetçiliği, insanların yüzyıllardan beri geliştirdiği tüm siyasal / toplumsal örgütlenme biçimlerine yön veren etnik bilincin son aşamasından başka bir şey değildir. Etnik bilincin en önemli özelliği ise devamlılığı / kalıcılığıdır (*persistence*). Bu nedenle, etnik kimliklerin oluşumu Fransız *Annales* ekolünün geliştirdiği bakış açısı doğrultusunda, yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içinde incelenmelidir (Armstrong, 1982: 4).

Armstrong, etnik kimlikleri tanımlarken Fredrik Barth’ın yaklaşımını benimsemektedir. Barth’a göre etnik kimliklerin sabit, değişmez bir karakteri ve özü yoktur; etnik kimliklerin sınırları etnik grubu oluşturan bireylerin algılamalarına göre değişir (Aktaran, Armstrong, 1982: 4). Bu nedenle etnik grupların nesnel özellikleri yerine grupları birbirlerinden ayıran mekanizmalar üzerinde yoğunlaşmak daha akılcı olacaktır.

Armstrong, Barth’ın bireysel algılamaları temel alan yaklaşımını birçok açıdan faydalı bulmaktadır. Bu tür bir tanım, grupları birbirinden ayıran sınırlar korunduğu sürece etnik kimliği oluşturan kültürel ve biyolojik öğelerin değişebileceğini, etnik kimliklerin belli bir toprak parçasına bağlı olmadan da gelişebileceğini göstermektedir (Armstrong, 1982: 4, 5). Etnik grupların, kendilerine özgü kriterlerle tanımlandıklarında bir süreklilik arz ettikleri görülmektedir. Etnik grupların sınırlarını belirleyen kültürel unsurlar ya da grup üyelerinin kimliklerini ve grubun örgütsel yapısını belirleyen kültürel karakteristikler, zaman içinde değişebilir. Ancak, grup üyeleri ve dışarıda kalan kimseler arasında kutuplaşmaya varan farklılıklar bu sürekliliğin teminatıdır. Bununla birlikte, etnik gruba aidiyeti belirleyen unsurlar ‘objektif’ olarak nitelenen farklılıklar değil, toplumsal süreçte oluşan farklılıklardır. Etnik grupların varlıklarının devamı, kültürel davranış açısından farklılıklarını sürdürdükleri ölçüde mümkündür (Barth, 2001: 17-19).

Etnisiteyi belirleyen, topluluğun algılamaları ve kendisini çevreleyen diğer topluluklara, “öteki”lere bakışıdır. O halde burada önemli olan, grupların kendilerini sahip oldukları özelliklere göre değil, başkalarıyla aralarında olan farklılıklara göre tanımlamalarıdır. Ancak farklılıklar üzerinden yapılacak tanımlamaların getireceği en büyük sorun, etnik kimlikleri, din ve sınıf gibi diğer kolektif kimlik türlerinden ayırmayı imkânsız hale getirmesidir. Kolektif kimliklerin bu iç içe geçmişliği, birbirinden bağımsız tanımları anlamsız hale getireceğinden, Armstrong ayırıcı tanımlamalar yapmaktan ziyade, kolektif kimlikler arasındaki etkileşimi irdelemeyi tercih etmektedir (Armstrong, 1982: 6).

Anthony Smith ve “Milletlerin Etnik Kökeni”

Modernist kuramlar genel olarak toplumsal ve ekonomik nedenlere vurgu yapmakta, milletler ve milliyetçiliğin kapitalizmin yükselişine eşlik eden büyük ölçekli toplumsal değişimlerin ürünü olduğunu belirtmektedirler. *Smith* ise, öncelikle ekonomik boyutları vurgulayan modernist bakış açısından bu noktada farklılaşarak, salt ekonomik faktörlere daha ufak bir rol atfeden bir görüş çerçevesinde, modern milletler ve milliyetçiliğin önceden var olan etnik bağlar ve onların siyasal seferberliği üzerine kurulu olduğunu, bu miras tarafından oluşturulduğunu ileri sürmektedir. *Smith*, ekonomik faktörlerin milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve gelişiminde küçük bir rol oynadığını iddia etmez; ekonomik faktörlerin oynadığı rolü kabul etmekle birlikte, bunun sadece katalizör biçiminde olduğunu ifade eder (Smith, 2002: 78-80).

Armstrong’un, milletlerin oluşum sürecinin yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içinde incelenmesi gerektiğini iddia eden yaklaşımının geliştirilmesi gerektiğine inanan *Smith*, modern milliyetçiliklerin geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklar dikkate alınmadan anlaşılamayacağını ileri sürmekte ve etnik bir köken olmadan millet olma sürecinin yarım kalacağını ifade etmektedir. “Bir ideoloji ve bir dil olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru siyasal arenada ortaya çıkan milliyetçilik”, *Smith*’e göre “görece moderndir. Ama milletler ve milliyetçilik başka bir kültür, toplumsal örgütlenme ya da ideoloji türünden daha fazla ‘icat edilmiş’ değildir.” (Smith, 2004: 118). *Smith*, milliyetçiliğin pek çok düzeyde faaliyet gösterdiğini belirterek, milliyetçiliğin bir

siyasal ideoloji ve toplumsal hareket türü olduğu kadar, bir kültür biçimi olarak da görülebileceğini belirtmektedir.

Milliyetçilik, bir milletin *özerklik, birlik, kimlik* kazanmasına ve bunu sürdürmesine yönelik bir ideolojidir. Temel varsayımlar milliyetçiliği, “bazı üyeleri tarafından bir ‘millet’ kurması öngörülen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik elde etmeye ve bunları korumaya çalışan bir ideolojik hareket” olarak tanımlamaktadır (Smith, 2002: 170). Smith, “devletin değil, milletin ideolojisi” olan milliyetçiliğin temel önermelerini şu şekilde tanımlamaktadır:

1. Dünya, her biri kendi bireyselliği, tarihi ve kaderi olan milletlere bölünmüştür.
2. Millet, bütün siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır ve millete bağlılık bütün öteki sadakat bağlarının üstündedir.
3. Şayet özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa insanların bir milletle özdeşleşmeleri zorunludur.
4. Dünyada barış ve adalet hâkim olacaksa milletlerin özgür ve güvenlik içinde bulunmaları gerekir.” (Smith, 2004: 121; 2002: 58, 170).

Peki o halde millet nedir? Smith milleti, “tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” olarak tanımlamaktadır (Smith, 2004: 32). Smith’e göre bu tanım milli kimliğin karmaşık ve soyut yapısını gözler önüne sermektedir. Millet, kolektif kimliğin öteki türlerine ait unsurları toplamaktadır. “Modern milletler eşzamanlı ve zorunlu olarak yurttaşlıkla ilgili ve etniktirler. Milli devlet bağlamında birey, yurttaşlık hakları ve ödevleri olan, ve kişilerden bağımsız, tarafsız bürokrasi aracılığıyla modernliğin faydalarına erişen bir yurttaşdır.” (Smith, 2002: 109). Hem millet, hem de milli kimlik birbiriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasal pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır (Smith, 2004: 33). Bu nedenle de milli bir kimlik temelde çok boyutludur; tek bir boyuta indirgenebilmesi mümkün değildir (2004: 32).

Milliyetçilik, milletin birliği ve bölünmezliği fikrini teşvik etmiş, kültürel ve siyasi türdeşlik adına bütün farklılıkların, çoğunlukla da zor kullanılarak, ortadan kaldırılmasını haklı göstermiştir. Bunun sonucunda devlet, millet olmanın aracı haline gelmiş, heterojen bir nüfusun çeşitli etnik kültürlerinin zorunlu olarak yerini alacak türdeş bir siyasi kültürü yaratmak adına toplumsal ve siyasi bütünleştirme politikaları uygulamaya koyulmuştur. Burada milliyetçilik kavramı, etnik kökenlerine rücu etmekte ve kültürel farklılıkları, tasarlanan millet ile aşacak bir tekbiçimlilik oluşturmaya çalışmaktadır (Smith, 2004: 125).

Smith bir etnik grubu, tarihsel ve sembolik-kültürel nitelikleri öne çıkararak; soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, dil, gelenek ya da kurumlar gibi bir veya daha fazla kültürel farklılığa göre ayırt edilen kolektif bir kültürel tip olarak tanımlar (Smith, 2004: 41).⁴ Smith’e göre etnik toplulukların taşıması gereken nitelikler şunlardır: Kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ayırıcı ortak kültür, özel bir “yurt”la bağ, dayanışma duygusu (Smith, 1986: 22-30; 2004: 42). Bununla birlikte Smith, etnisiteyi esas olarak sosyal ve kültürel bir grup olarak ele alır ve onu ortaya çıkaran özelliklerin daha çok nesilden nesile aktarılan paylaşılmış tecrübeler ve ortak kültürel değerler olmakla birlikte; az da olsa şehirleşme, okuryazarlık oranları gibi nesnel göstergelerden de beslendiğini belirtir (Smith, 1986: 22). Kılık kıyafet, töre, beslenme, sanat, ritüeller, dil ve benzeri kolektif yaşamın sembolleri, gerçekte *ethnie*’nin üyelerini dışarıdakilerden ayırt etmeye yarar. Bu nedenle de *ethnie*ler kendilerini çeşitli folklorik sembollerle ifade etmektedirler (Smith, 1986: 45).

Smith’e göre, soy miti olmadan etnilerin hayatta kalması son derece güçtür. Etniler, ecdada dair herhangi bir olgusal veriye değil, ortak ecdada dair mitlere ihtiyaç duyarlar. Yani önemli olan genetik bir miras değil, ortak soy miti ya da inancıdır; fiziki kökenin gerçek olup olmadığı değil, buna olan inanç önem taşır (Smith, 2004: 40-41).

Bir etnik topluluğun oluşumunda iki ana etken belirleyici olacaktır; birleşme ve bölünme. Birleşme ile etnik topluluğun oluşumu, farklı birimlerin birbirlerine karışması neticesinde gerçekleşir. Bu durum, şehir devletlerinde olduğu gibi ayrı birimlerin aralarında kaynaşmaları ile, ya da kabilelerin özümsemelerinde olduğu

⁴ Etniklik, renk, din, dil açısından farklılıklar gösteren grupları içerir; kabileler, ırklar, milliyetler ve kastlar bunun içindedir. Bir değişken olarak alındığında, etniklik çoğu defa, dil, din ve ortak tarih gibi bileşenleri içeren karmaşık bir olgudur. Bu yüzden etnisiteyi tek bir boyuta indirmek hatalı olur (Kalaycı, 2008: 106). Smith’in tanımında, bir *ethnie* (etnik grup anlamında kullanılmakta) sadece ortak bir isim, soy miti, tarih, kültür ve toprağa dayalı birleşme ile bir araya gelen bir halk kategorisi değildir, ayrıca kurumsal bir hümanist anlamı olan belirli bir kimlik ve dayanışma olgusunun oluşturduğu bir topluluktur (Smith, 1986: 55).

gibi bir birimin bir diğeri tarafından yutulması ile gerçekleşebilir. Bölünme ise, etnik toplulukların bir bölümünün (Şii mezhepçiliğinde olduğu gibi) dini görüş ayrılıkları ya da (Bangladeş örneğinde olduğu gibi) siyasal nedenlerden ötürü yeni bir grup kurmak üzere ayrılmasıdır (Smith, 2004: 46).

Smith, modern milletlerin temelini oluşturan etnik kimliklerin son derece dayanıklı olduğunu belirtmektedir. Ancak bu dayanıklılık, etnik kültürlerin tarihte hiçbir değişikliğe uğramadan yolculuk ettikleri yanılmasını oluşturmamalıdır. Smith, farklı etnisitelerin modern çağa kadar değişik kıtalarda, çeşitli coğrafyalarda, zaman zaman ortaya çıkıp kaybolduğunu, sonradan yenilerinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Smith, “*etnisitenin paradoksu*” olarak tanımladığı bu durumu şöyle ifade eder: “varlığını sürdürme ısrarındaki değişebilirliği ve değişime rağmen varlığını sürdürmesi” (Smith, 1997: 27). Etnik kimlik –savaş, istila, sürgün, kölelik, göçmen akımları, din değiştirme gibi– tarihin kurduğu tüm tuzaklardan kendini yenileyerek kurtulmayı başarmaktadır.

Günümüz ulus-devletlerinin büyük çoğunluğu, egemen bir etnik grup çevresinde ve o grubun gücünün yettiği diğer grupları özümseme ya da işgal yoluyla kendi bünyesine katması sonucunda kurulmuştur. Smith’in tanımladığı –yatay ve dikey olmak üzere– iki farklı etnik topluluk, farklı millet oluşum modellerine zemin hazırlamaktadır. *Yatay etnik topluluklar*, genelde aristokratlar ve din adamlarından oluşan, kimi zaman ise bürokratları, yüksek rütbeli subayları ve zengin tüccarları içeren; esnek sınırlara sahip olan ancak toplumsal derinlikten yoksun olan topluluklardır. *Dikey etnik topluluklar* ise halka ait olan, teritoryal açıdan daha kapsayıcı, etnik kültürün halkın tüm tabakalarına yayıldığı ve bu nedenle de etnik bağlılığın daha yoğun olduğu “dışlayıcı” topluluklardır. Smith’e göre yatay ve dikey toplulukların millete dönüşüm süreçleri birbirinden farklıdır. Yatay toplulukları temel alan gelişim modelini, “bürokratik dâhil etme” olarak adlandıran Smith; bu süreçte bürokratik devletin orta ve alt sınıfları da kendi bünyesine katmada ve kolektif kimliği toplumun geneline yaymada çok önemli bir rol üstlendiğini belirtir. Bu devlet daha merkezi ve bürokratik bir yapıya ulaştıkça, askeri, mali, hukuki ve idari süreçler eliyle orta sınıfları ve uzak diyarları kendine dâhil etmeye çalışır; farklı olan nüfusları, egemen etnik çekirdeğin kültürel mirasına dayanan tek bir siyasal topluluk haline getirebilirse başarılı olmuş demektir. Dikey etnik toplulukları temel alan ve “yerlilerin seferberliği” (*vernacular mobilization*) şeklinde adlandırılan ikinci türde ise bürokratik devletin rolü çok daha önemsizdir; çünkü etnik gruplar, genelde örgütlü din gibi bir faktör tarafından boyunduruk altına alınmıştır. Dikey etnik topluluklarda din ile etnik kimlik arasındaki sıkı bağ, millete geçiş aşamasına gelindiğinde sorun yaratmaktadır. Smith’e göre çözüm, inananlar topluluğundan tarihsel kültür topluluğuna geçişi sağlamakta yatmaktadır; bu noktada en büyük görev ise aydınlarla düşmektedir (Smith, 2004: 89-112; 2002: 62-72).

Smith’e göre, millet “etnik ve yurttaşlığa özgü unsurların zorunlu ortakyaşarlığını” temsil etmektedir. Etnik ve yurttaşlığa özgü unsurların ortakyaşarlığı, bürokratik ve popüler-profesyonel toplumsal temeller üzerine inşa edilmiştir. “Modern dünyada bir milletin başarılı olabilmesi bu ortakyaşarlık ve toplumsal temellere bağlıdır.” Toplumsal güçlerin bir araya gelmesi, “insanların aynı zamanda hem yurttaşlar hem de etnik üyeler olarak kabul gördükleri yurttaşlığa özgü unsurlarla etnik unsurların çakışma noktasında gözlemlenir.” Bu ortakyaşarlık kusursuz hale geldiği, yani yurttaşlığa özgü bileşenler ile etnik bileşenler arasında en ufak bir çatlak bulunmadığı zaman, kültür ve yurttaşlık birbirini güçlendirir ve millet tam kapasitesine erişir. Aksi durumda ise; ortakyaşarlığın temeli zarar gördüğü, bileşenlerin birbirinden ayrıldığı, yurttaşlığa özgü ya da etnik unsurlardan birisinin hâkim konuma geldiği ve yurttaşlıkla etnisitenin birbiri ile çatıştığı zaman, milletin birliği ve gücü zayıflar (Smith, 2002: 111).

Sonuç Yerine

Milletler ve milliyetçiliğin ortaya çıkış zamanı, türleri ve modern bir olgu olup olmadığı hayli tartışmalı bir konudur. Milletler ve milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile ilgili farklı yaklaşımlardan ilki millet ve milliyetçiliği insanlığın varoluşu ile eşzamanlı açıklamakta; diğeri kapitalizm, sanayileşme ve modern dönem ile ilişkilendirmekte; bir diğeri ise milletin modern dönemin ürünü olduğunu kabul etmekle birlikte, milletler ile etnik geçmişler arasındaki devamlılığa vurgu yapmaktadır. Tartışmanın bir diğer boyutu ise milletlerin kültürel topluluklar mı, yoksa politik topluluklar mı olduğu üzerinden yürütülmektedir. O halde milletler mi milliyetçiliği yaratmıştır, yoksa milliyetçilik mi milletleri? Bu sorular ve daha niceleri farklı düşünürler tarafından, farklı argümanlar eşliğinde farklı şekilde yanıtlanmıştır. Küreselleşme, postmodernizm ve kimlik tartışmaları ise yeni soru(n)lar ile konu üzerindeki tartışmayı genişletmektedir.

Kaynakça

- ALTUNTAŞ, Nezahat. (2004/05), "Yıldızı Sönmeyen Bir İdeoloji: Milliyetçilik", *Doğu-Batı, "İdeolojiler 3"*, Sayı: 30, Kasım-Aralık-Ocak 2004/05, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, s. 173-190.
- ANDERSON, Benedict. (2009), *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: MetisYayınları.
- ARMSTRONG, John Alexander. (1982), *Nations Before Nationalism*, Chapel Hill: University of North California Press.
- BARTH, Fredrik. (2001), "Giriş", *Etnik Gruplar ve Sınırları*, (Der. Fredrik Barth), İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 11-40.
- GEERTZ, Clifford. (1994), "Primordial and Civic Ties", *Nationalism*, (Ed. A. Smith - J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, p. 29-34.
- GELLNER, Ernest. (2007), *Milliyetçiliğe Bakmak*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GELLNER, Ernest. (2008), *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: Hil Yayınları.
- HOBBSAWM, Eric J. (1999), *Tarih Üzerine*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- HOBBSAWM, Eric J. (2006), *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- JAFFRELOT, Christophe. (2010), "Bir Milliyetçilik Kuramı İçin", *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar*, (Haz. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 23-82.
- NAIRN, Tom. (1981), *The Break-up of Britain*, London: Verso.
- NAIRN, Tom. (1997), *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, London: Verso.
- ÖZKIRIMLI, Umut. (2008), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- SMITH, Anthony D. (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell Inc.
- SMITH, Anthony D. (1997), "Structure and Persistence of Ethnie", *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*, (Ed. Montserrat Guibernau – John Rex), Oxford: Blackwell Publishers, p. 27-33.
- SMITH, Anthony D. (2001), *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity Press.
- SMITH, Anthony D. (2002), *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları.
- SMITH, Anthony D. (2004), *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SMITH, Anthony D. (2004b), "The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?", *The Antiquity of Nations*, Anthony D. Smith, Cambridge: Polity Press, p. 82-102.